

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

ШЕВЧЕНКО Світлана Альбертівна

УДК 322.2 (348.71): 32.001

**КЛЕРИКАЛІЗМ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-НАЦІОНАЛЬНИХ
ВІДНОСИН ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
МУЗИЧЕНКО Ганна В'ячеславівна
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
професор кафедри політичних наук і права

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
Палінчак Микола Михайлович
Ужгородський національний університет,
декан факультету міжнародних відносин

кандидат політичних наук, доцент
Краснопольська Тетяна Миколаївна
Національний університет
«Одеська юридична академія»
доцент кафедри соціальних теорій

Захист відбудеться «2» грудня 2015 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розісланий «31» жовтня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Ознаками сучасної політичної ситуації в світі є політизація релігії та клерикалізація політики. Політичні процеси як міжнародного, так і національного рівня все більш зазнають впливу релігійних змістів. Релігійні питання стають предметом дискусій, а політика визначається за допомогою релігійних ілюстрацій. У політичних дискурсах спостерігається зміщення з атеїстичної догматики, з характерним для неї секулярним підходом, у постсекулярний, з акцентуванням на проблемі місця релігії в соціально-політичних процесах. Європа ХХІ ст. демонструє конкуренцію політичних проєктів, представлених релігійними контекстами. Країни регіону реалізують запит на релігію як джерело національних ідей, інструмент додання демографічних, соціально-культурних загроз. Декларуючи ідеї культурного плюралізму, необхідні для забезпечення соціально-економічної сталості через процес забезпечення трудових міграцій в Європу, уряди країн ЄС, одночасно, прагнуть реалізувати запит національних суспільств на захист їх культурних традицій. Популярним стає процес латентної клерикалізації політичних систем, який передбачає моделювання структури суспільної свідомості громадян держави у контексті релігійних формул, що займають місце секулярних догматів. Зростання політичного впливу релігійних ортодоксій постає наслідком кризи довіри до національно-державних інституцій, які втрачають важелі впливу в умовах глобалізації та інтеграції.

На рубежі ХХ-ХХІ ст. в Україні відбувається процес переосмислення державної політики в сфері релігії, зростання кількості релігійних організацій та їх конкуренція, а разом із цим – формування інтересу держави до створення Національної Помісної Церкви. Отже, наукове осмислення європейського досвіду політико-правового регулювання клерикалізму, порівняння його із українським соціально-політичним контекстом має сприяти визначенню адекватності загальних тенденцій національного розвитку у питаннях державно-релігійних відносин і встановленню параметрів політичних практик, асоційованих із європейськими.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексних науково-дослідних тем кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Трансформаційний процес в Україні : основні проблеми та умови їх вирішення» (№ державної реєстрації 0109U000215) (2010-2014 рр.) та «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним із виконавців яких є дисертантка.

Мета дисертаційного дослідження – узагальнення політико-правових засад регулювання клерикалізму в національно-державному розвитку європейських країн.

Зазначена мета досягається вирішенням наступного комплексу завдань:

- здійснити аналіз науково-теоретичних досліджень державно-релігійних відносин;
- виявити особливості сучасного політико-правового дискурсу щодо постсекулярних перспектив конструювання систем державно-релігійних відносин в країнах Європи;
- проаналізувати та узагальнити концептуальні моделі державно-релігійних відносин в Європі;
- дослідити процес формування та розвитку сучасної методології дослідження клерикалізму як політичного феномену;
- розглянути сучасний стан та динаміку розвитку релігійного різноманіття в країнах Європи;
- здійснити аналіз політико-правового закріплення клерикалізації політичних процесів в «синкретичній» та «симбіотично-партнерській» моделях державно-релігійних відносин країн Європи;
- проаналізувати державно-релігійну ситуацію в Україні в контексті загальноєвропейського постсекулярного розвитку;
- дослідити формування сучасної конфесійної структури українського суспільства в контексті національно-державного розвитку;
- проаналізувати інституційні взаємодії держави та релігійних груп в Україні в умовах трансформації моделі державно-релігійних відносин.

Об'єктом дослідження є політичний феномен клерикалізму в національно-державному розвитку країн Європи.

Предметом дослідження є політико-правові аспекти клерикалізації політичних процесів в національно-державному розвитку європейських країн.

Методологічна основа дослідження. Специфіка об'єкту дослідження обумовила застосування системного, міждисциплінарного та комплексного підходів та досліджувалася за допомогою:

- методу діалектики, який дозволив аналізувати державно-релігійні відносини з позицій бінарності процесів політизації релігії та клерикалізації політики;

- загальнонаукових методів: аналізу та синтезу, дедукції та індукції, формально-логічного методу, структурно-функціонального, узагальнення та аналогії; порівняння, які дозволили проаналізувати моделі державно-релігійних відносин, здійснити їх порівняльний аналіз, узагальнити висновки. Так, за допомогою структурно-функціонального методу здійснено теоретичне моделювання відносин політики та релігії та виокремлення моделей державно-конфесійних відносин за сукупністю параметрів. Інституційний метод дозволив проаналізувати взаємодію державних та релігійних інститутів;

- спеціально-політологічні методи дослідження: описовий та прогностичний методи, а також багатофакторний аналіз, контент-аналіз, які дозволили здійснити опис сучасних державно-релігійних відносин в країнах

Європи, проаналізувати національні та міжнародні документи та простежити розвиток експертного дискурсу з проблем державно-релігійних відносин.

Наукова новизна одержаних результатів. Здійснене дослідження дозволило сформулювати та обґрунтувати нові наукові положення, що виносяться на захист:

Вперше:

доведено, що тенденція клерикалізації політичних процесів пов'язана з інституційно-функціональним запитом світської влади на привласнення ідеологічного простору, який будучи звільнений від секулярних догматів виявився підконтрольним релігійним настановам;

систематизовано новітній політико-правовий дискурс в контексті опозиційності тенденцій конс'юмеризації релігійної сфери та постсекулярного запиту національно-державних ідеологій в країнах Європи;

визначено, що клерикалізація політичної сфери в Європі є наслідком процесів актуалізації національних ідей в умовах постмодерної кризи, що проявляється в позитивній дискримінації певних релігійних деномінацій, імітаційному характері плюрально-орієнтованих світських держав.

Уточнено:

положення про клерикалізм як політичний феномен та результат практичного втручання релігійних інституцій в політичний процес, про чинники клерикалізації пов'язані із інституційно-функціональним запитом світської влади на привласнення ідеологічного простору;

політико-правові механізми, що регулюють сучасні державно-релігійні відносини в країнах Європи та розвиваються в напрямі відновлення впливу на релігійний простір;

уявлення про підвищення запиту на «націоналізацію» релігії в сучасних суспільно-політичних процесах, обумовлено внутрішнім потенціалом релігії щодо формування відповіді на виклики глобалізації, на зростання соціально-культурної, ідеологічної, соціально-політичної і загально цивілізаційної кризи;

Дістало подальшого розвитку:

новітній дискурс з проблем клерикалізації політичного процесу в країнах Європи, який розвивається в контексті постсекулярного розвитку та демонструє зміцнення релігійно-консервативних настроїв;

тенденції розвитку «синкретичної» та «симбіотично-партнерської» моделей державно-релігійних відносин в країнах Європи на початку XXI ст., які характеризуються активним процесом латентної клерикалізації;

дослідження сучасного процесу політико-правового регулювання державно-релігійних відносин в країнах Європи шляхом оновлення наявної емпіричної бази з цих питань;

знання про конфесійну структуру українського суспільства з урахуванням нових тенденцій початку XXI ст.: розкол християнських конфесійних груп; інституалізація нових релігійних рухів і нетрадиційних конфесійних інститутів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення та висновки компенсують існуючі в політології прогалини щодо

аналізу розвитку державно-конфесійних відносин і можуть бути використані при розробці нових та удосконаленні існуючих заходів в процесі створення державної політики в сфері релігії сучасних країн. Представлений аналіз клерикалізму, як актуалізованого в постсекулярний період політичного феномену, може бути використано в процесі політико-правового регулювання системи релігійних відносин сучасних суспільств. Матеріали дослідження можуть використовуватися як науково-практична основа для розробки програм та концепцій державно-релігійних відносин, для активізації механізмів координації діяльності органів влади в сфері релігійної політики. Положення дослідження можуть використовуватися у навчальному процесі, при підготовці курсів з політології, соціології, релігієзнавства тощо.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на конференціях та методологічних семінарах кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Результати дослідження оприлюднювалися на регіональних, всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: Актуальні питання зовнішньої політики України (грудень 2013 р., м. Одеса), Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події», (березень 2014 р., м. Львів), «Гуманітарне знання у соціально-правовому дискурсі» (Полтава, 31 жовтня 2014 р.), Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри (березень 2015 р. м. Одеса); Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 14 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені автором у 8 публікаціях, 6 з яких надруковані у фахових наукових виданнях із політичних наук, зокрема – 1 у міжнародному виданні, 2 тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації складається з вступу, 4 розділів, 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Основний текст дисертації складає 198 сторінок. Список використаних джерел займає 52 сторінки (483 найменування, з яких: 78 – це нормативно-правові акти, 84 – іноземна література).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, сформульовано наукову новизну, практичне значення результатів дослідження, наведені дані про їх апробацію та публікації автора за темою дисертації, визначено структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретичні витoki та сучасні підходи до аналізу відносин державних та релігійних інститутів» присвячено аналізу розвитку політико-правового дискурсу з питань державно-релігійних відносин

У *підрозділі 1.1. «Державно-релігійні відносини як об'єкт науково-теоретичних досліджень»* вказано, що тривалий час уявлення про сакральне походження держави було чинником її легітимації. Знання про державно-

релігійні відносини акумулювалися у сфері філософсько-історичного, міфологічного і релігійного типів світогляду. В процесі ускладнення держав та виокремлення релігійних інституцій державно-релігійні відносини постали об'єктом уваги античних філософів. Патристи середньовіччя заклали основи християнського богослов'я, здобутки якого тривалий час визначали пріоритети політичного розвитку. В добу Середньовіччя завершилося становлення схоластики, а вчення ідеологів Реформації та гуманістів Відродження підготували переосмислення співвідношення релігії і політики, свободи віросповідання, відокремлення освіти від церкви, церкви від держави.

У ХІХ – ХХ ст. дослідження значення релігій в системі соціально-політичного розвитку здійснювали М. Вебер, К. Гірц, Е. Дюркгейм, Е. Еванс-Прічард, Б. Малиновський, М. Мюллер, Е. Тайлор, Дж. Фрезер та ін.

За часів СРСР дослідження державно-релігійних відносин відбувалося в межах «наукового атеїзму», зокрема, в роботах І. Бражника, В. Гараджі, Д. Угриновича, Ю. Левади, І. Яблокова та ін.

Наразі цій проблематиці присвячені монографії В. Бондаренка, В. Войналовича, Н. Дудар, В. Єленського, С. Здіорука, А. Колодного, В. Пащенко, О. Саган, П. Яроцького та ін. Про підвищення інтересу до процесу взаємодії релігії та політики в країнах світу, Європи та України, зокрема, свідчать напрацювання І. Гаваньо, О. Горкуші, Л. Филипович, В. Климова, М. Рибачука, А. Нікітіна, М. Палінчака, Р. Пасічного, У. Яцишиної та ін.

У підрозділі 1.2. «Сучасний науковий дискурс щодо постсекулярних перспектив конструювання системи державно-релігійних відносин в країнах Європи» визначено, що більшість сучасних авторів, які досліджують державно-релігійні відносини акцентують увагу на тенденції переходу до «десекуляризації» або до епохи «постсекуляризму». На це вказують розробки як апологетів, так і критиків цієї ідеї: зарубіжних авторів – Д. Белла, П. Бергера, Ю. Габермаса, Г. Дейві, Х. Казанови, Дж. Капуто, Р. Старка, Ф. Ріффа, У. Коноллі, Ч. Тейлора, Б. Тернера, Б. Трейнора, ін.; українських – О. Дубіни, Н. Зелінської, А. Колодного. У політичному контексті поняття постсекуляризму вказує на космополітизм і етику визнання, передбачає раціональні норми публічного дискурсу, в якому релігійні твердження більше не відкидаються як ірраціональні і приймаються як компоненти публічного діалогу. Постсекулярний дискурс засвідчує обмеженість свідоцтв секуляризації (світові релігії зростають, нові релігійні феномени множаться і сприяють утворенню локальних субкультур) і глобальне перетворення релігії в товар внаслідок включення релігії в конс'юмеризм. Історичний розвиток ставить питання про виживання сакрального в контексті секулярного процесу «коммодифікації».

Окрему групу в сучасних теоріях постсекуляризму, що відносяться до соціоцентричного типу, складають «економічні теорії релігії» У. Бейнбріджа, Ф. Дейга, Р. Старка, Р. Фінке та ін., досліджені в працях А. Белькова, С. Опалєва, Р. Сафронова. З критикою державного фінансування конфесій

виступають Ф. Дейг, Ю. Родіонова, К. Хілтон доводячи що створення державою «ледачої монополії» в релігійній сфері сприяє політичній корупції.

У підрозділі 1.3. «Концептуалізація моделей державно-конфесійних відносин в Європі» доведено, що процес диверсифікації державно-релігійних відносин обумовив формування безлічі підходів щодо їх узагальнення. В роботі представлені такі класифікації моделей державно-релігійних відносин: клерикальні і плюралістичні (В. Безуглий та С. Козинець); сепараційні і коопераційні (Г. Моран); сепараційні, конкордатні, з офіційною церквою (С. Феррарі); коопераційні, сепараційні, ідентифікаційні (Р. Маранов); синкретичні, антагоністичні, симбіотично-партнерські (Ю. Калниш); конкордатні, законодавчо-врегульовані та змішані з переважанням домінуючої конфесії (О. Журавльова); теократичні, модель конституційно-визнаної релігії, модель з конституційним відокремленням церкви від держави (С. Бублик); модель примату церкви над державою, модель примату держави над церквою, модель державно-релігійного протистояння та автономізму (Д. Вовк); теократичні (папоцентризм), цезаропапійські, протекціоністські, секуляризаційні, партнерські (С. Оніщук); з державною церквою, з договірними відносинами, з офіційно визнаною конфесією, з панівною релігією (О. Четверикова); теократична, пом'якшена теократична, політична, коопераційна, сепараційна (С. Сьомін, В. Петрик).

Досліджуючи сучасні особливості клерикалізації політичних процесів автор дисертації акцентує увагу на двох найбільш розповсюджених моделях державно-релігійних відносин Європи: «синкретичній» та «симбіотично-партнерській», назви яких були обґрунтовані в концепції Ю.Г. Калниша.

У висновках до 1 розділу зазначено, що державно-релігійні відносини та формування якісної релігійної політики залишаються історично актуальними об'єктами дослідження, що доводить розвиток релігієзнавства та політології релігії. Дискурс щодо постсекулярних перспектив конструювання системи державно-релігійних відносин в країнах Європи і науково-теоретична конкуренція моделей державно-релігійних відносин демонструють сучасні тенденції розвитку релігійної політики, зокрема, тенденії клерикалізації державних установ та політичних процесів в Європі.

У Розділі 2 – «Розвиток сучасної методології дослідження клерикалізму як політичного феномену» – представлено методологічні основи дослідження клерикалізму.

У підрозділі 2.1. «Методологічні засади дослідження місця та ролі релігії в соціально-політичному просторі» визначається, що методологічну основу досліджень складають методи філософії релігії, яка поставила питання співвідношення релігії і науки об'єктом дискурсу модерну (XVII-перша половина XX ст.). До виникнення дихотомії «наука – релігія» призвело накопичення описів релігії (кантіанської, гегельянської, феноменологічної, аналітичної) і так, на зламі XIX–XX ст., у сфері релігієзнавства окрім богослов'я виникла філософія релігії як підхід до пояснення релігії «ззовні», що не передбачає у якості передумови існування Бога. Згодом, в філософії релігії виникли філософські апологетика релігії та критика релігії. Онто-

теологічний (філософський) підхід до релігії передбачав, що релігія не має перетворюватися на філософію, але покладається на її підстави, щоб знайти в них аргументи проти атеїзму і на користь «істинної» релігії.

Розвиток філософської системи позитивізму, який проводив чітке розмежування між «наукою», «релігією» і «філософією» зробив релігію предметом емпіричних досліджень. На рубежі XIX–XX ст. сформувалися напрями дослідження взаємозв'язків релігії та держави в контексті їх функціонального, інституціонального впливу на соціально-політичні процеси. Виникають галузеві дослідження релігії: історія, соціологія, етнологія та антропологія, культурологія, географія, політологія релігії та ін.

У підрозділі 2.2 «*Методологічні основи аналізу державно-релігійних відносин у другій половині XX – на початку XXI ст.*» вказано, що з XX ст. в західній інтелектуальній традиції продовжилося суперництво двох підходів до співставлення «науки» і «релігії»: «конфліктний», який розглядав їх як антагоністів, і «діалогічний», який стверджував можливість їх співіснування.

Рубіж XX–XXI ст. демонструє дві конкуруючі стратегії науки: модерну (прагнення зберегти за наукою пріоритетний епістемологічний статус універсальної мови дискусії – у Ю. Габермаса, О. Агаджаняна, М. Страусберга) і постмодерністську (полягає в епістемологічному порівнянні науки і релігії – Ч. Тейлор).

В сучасному метадискурсі виокремлюються когнитивно-онтологічний та когнитивно-гносеологічний (соціоцентричний) напрями. Перший обумовив розвиток теорій, де релігія визнана засобом біосоціального регулювання («етології людини» (Р. Хайнд); «біополітики» (П. Корнінг); «когнітивної психології» (Д. Спербер); «когнітивного еволюціонізму» (Р. Макколей, А. Гірц) з напрямками «нейротеології» (Є. Ньюберг, Ст. Гатрі), «еволюційної психології» (С. Райс, П. Річардсон). Другий напрям представлено «економічними теоріями релігії» (У. Бейнбрідж, Ф. Дейг, Р. Старк, ін.), теоріями «еволюційної антропології» (М. Різенбротт) з «екологічною теорією релігії» (Р. Раппапорт), теорією «психологічного універсалізму» (П.Буайє, ін), «аутопойетичною теорією» (Н. Луман).

Дискурс щодо постсекулярних перспектив соціально-політичного розвитку максимально наближує релігійну проблематику до об'єкту дослідження політології релігії і, разом із цим, залишає в межах метаісторичної проблематики.

У підрозділі 2.3 «*Методологічні особливості політології релігії*» встановлено, що поняття «політологія релігії» увійшло в науковий обіг наприкінці XX ст. і визначає галузь знань, що досліджує особливості взаємодії релігійного і політичного чинників розвитку суспільства. Політологія релігії, взаємодіючи з структурними компонентами як політології, так і релігієзнавства, вивчає зв'язки між релігією і політикою, досліджує співвідношення релігійних і політичних відносин. Політологічне дослідження державно-релігійних відносин передбачає аналіз релігійного і політологічного дискурсів в контексті методології конструювання правового плюралізму, свободи вираження релігійних почуттів, формування

антидефамацийного законодавства та антидефамацийних правил співіснування релігійних груп, в контексті аналізу виживання релігійних практик в умовах насильницької секуляризації. Ці проблеми досліджувані Дж. Темперманом, Дж. Річардсоном, Л. Левінсоном, ін.

Для дослідження державно-релігійних відносин доцільно використовувати комплекс методів, до складу якого входять філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

У висновках до 2 розділу зазначено, що сучасний дискурс існує у двох конкуруючих напрямках та у багатьох теоретичних підходах, що акцентують увагу або на онтологічно-феноменологічних функціях релігії, яка розглядається як природна підсистема суспільства, або на її гносеологічних, компенсаторних функціях, які зближують релігію з політичною системою, що з точки зору сучасних дослідників визначає зміст соціоцентричних або гуманітарних теорій, поява яких пов'язана з комбінацією «постсекулярних» тенденцій зі зміцненням релігійно-консервативних настроїв і з «зношеністю» академічної парадигми секуляризації.

У Розділі 3 «Феномен клерикалізму та процес клерикалізації в постсекулярній Європі: особливості політико-правової регламентації» присвячений дослідженню феномену політичного клерикалізму та процесу клерикалізації в країнах Європи.

У підрозділі 3.1 «Релігійне різноманіття в Європі: сучасний стан та динаміка розвитку» вказано, що Європа є полірелігійною, в складі якої переважають християни (75% приблизно) та помірною за індексом релігійного різноманіття Герфіндала-Гіршмана.

Тенденціями релігійного розвитку Європи є зниження кількості прихильників традиційних релігій, падіння довіри до Церкви, підвищення «побутової релігійності» і зацікавленістю езотерикою.

У роботі вказано, що тип релігійного різноманіття впливає на політику правового регулювання статусів релігійних організацій. В практиці європейських держав нерідким є уникання поняття «релігійний плюралізм» в документах політико-правового значення; використання формальних методів врегулювання релігійних відносин, що продиктоване соціальним статусом і престижем, культурною близькістю до певної релігії; поширеним є законодавче встановлення позитивної дискримінації або підкреслене визнання «особливості» певної конфесії («державна церква» (Монако, Мальтійський орден, Ісландія, Ліхтенштейн, Церква Англії у Великобританії, кантон Нідвальден Швейцарії), «національна церква» ((Данія, Швеція (з 2000 р.), Церква Шотландії у Великобританії, кантони Граубюнден і Ааргау в Швейцарії)); «офіційна, народна церква» (Норвегія з 2012 р.), «панівна церква» (Греція), «глибоко вкорінена» та «офіційно визнана» (в Іспанії до 2003 р.), «офіційна, традиційна» (у Фінляндії), «виняткова історична державотворча» (в Сербії), «традиційна» (в Болгарії, Угорщині, Грузії)).

Нерідким є встановлення ієрархій релігійних груп, встановлення різноманіття статусів конфесій: «юридична особа», «суб'єкт приватного

права», «незалежний державний орган», «інститут громадського інтересу», «державно-корпоративна компанія з власною правосуб'єктністю» та ін.

У підрозділі 3.2 «Синкретична модель» державно-релігійних відносин у Європі: особливості нормативно-правового закріплення та розвитку на початку XXI ст.» зазначається, що синкретична модель – це модель, за якої держава і Церква визнані взаємозалежними частинами суспільно-політичного організму. В цій моделі наявні субмоделі: «теократична держава», «система державної церкви», «система національної церкви», «клерикальна система». У багатьох країнах Європи на конституційному рівні закріплено правову нерівність релігійних конфесій (релігія проголошена державною, офіційною або панівною).

Найтісніші зв'язки держави та церкви демонструє Ватикан – єдина у Європі абсолютна теократична монархія, керована Святим Престолом, сувереном якого є Папа Римський, який обирається кардиналами на довічний термін.

Таким чином, синкретична модель (Ватикан, Монако, Мальтійський Орден, кантони Швейцарії: Ааргау, Базль Ланд, Берн, Нідвальден, Цуг, Граубюнден, Ісландія, Данія, Норвегія) виходить з інституційної взаємозалежності та однобічного підпорядкування держави та церкви. Виокремлення в цій моделі субмоделей дозволяє аналізувати глибину процесу клерикалізації.

У підрозділі 3.3. «Симбіотично-партнерська модель державно-релігійних відносин в Європі на початку XXI ст.» зазначено, що ця модель є найпоширенішою в системі державно-конфесійних відносин Європи, за якою держава розглядає Церкву як суб'єкта взаємовигідних відносин, партнера в соціальному полі. Ця модель поділяється на систему виокремлення Церкви і Держави, у якій конфесії діють як суспільні корпорації; на ліберально-симбіотичну субмодель, яка передбачає укладення угод між державними органами і релігійними організаціями на місцевому і галузевому рівнях; систему державно-церковного договору, у якій державно-церковні відносини будуються на нормах міжнародного права в договірному порядку.

Аналіз державно-релігійних відносин в країнах з реалізованою «симбіотично-партнерською моделлю» дозволяє дослідити процес клерикалізації політичних систем. Вказано, що «симбіотично-партнерська модель» передбачає партнерські відносини між державою та релігійними інститутами. Церква діє в суспільстві поруч з державою, функціонально розділив повноваження та сфери відповідальності. Конфесійні групи в державі утворюють координуючий орган для забезпечення діалогу з державою.

У висновках до 3 розділу вказано, що аналіз динаміки релігійної ситуації в країнах Європи дозволяє констатувати процес латентної клерикалізації в умовах активного впливу новітніх релігійних рухів та конфесійних громад нових мігрантів. Формами латентної клерикалізації є: збереження державного фінансування церкви, державне фінансування релігійних установ, правова регламентація державою фінансування церкви

віруючими; викладання (факультативне чи обов'язкове) основ релігії у світських школах; закріплення релігійних свят в державному календарі; використання культових елементів в державних протокольних заходах; надання релігійним діячам статусу державних службовців та їх державне фінансування; участь у законодавчих органах влади представників релігійних груп; встановлення державного режиму регулювання (протекціонування чи обмеження) застосування релігійних обрядів у повсякденних практиках; здійснення практики регламентації актів громадського стану.

Розділ 4 «Державно-релігійна ситуація в Україні в контексті загальноєвропейського постсекулярного розвитку» присвячено дослідженню стану державно-релігійних відносин в Україні.

У підрозділі 4.1 *«Конфесійна структура українського суспільства в контексті національно-державного розвитку»* проаналізовано сучасну релігійну ситуацію в Україні як результат багатовікового розвитку. Доведено, що конфесійний простір України є віддзеркаленням багатовекторного процесу формування етнічної карти держави і дифузного процесу політичної історії, обумовленого перманентною актуалізацією питання «вибору віри», як відбиття процесу геополітичного та національного розвитку.

Важливим результатом трансформації конфесійно-релігійної структури українського суспільства став спад динаміки чисельного зростання різних релігійних організацій в Україні і суттєве збільшення протестантських, харизматичних церков, новітніх та маргінальних релігійних структур так званих «позаконфесійних віруючих», до яких застосовують поняття «дифузна релігійність». Враховуючи динаміку поширення новітніх релігійних течій, їх спрямованість на нарощування місіонерської діяльності та охоплення всієї території України, можна прогнозувати, що конфлікт між традиційними та новітніми Церквами не буде вичерпаний в найближчі роки, що робить актуальним створення державної стратегічної програми розвитку в сфері релігії. Втім, в роботі зазначено, що християнська ідеологія для України залишається стрижнем національної самоідентифікації, засобом посилення політичної легітимації для провладних еліт, механізмом мобілізації більшості населення країни.

С кінця ХХ ст. в Україні триває деклароване «відродження» релігії. Православні Церкви та інші конфесії, які набули рис суб'єктів соціально-політичного процесу в державі, активно відновлюють діяльність, часто з претензією на традиційність, вкоріненість в історію. В політичній площині відбувається перманентний поділ церков на «історичні», «національні», «державотворчі», що є відбиттям політичних процесів. До національних зазвичай відносять УАПЦ, УГКЦ та УПЦ-КП (з огляду на діалог про створення помісної церкви); до «антинаціональних» відносяться УПЦ-МП (з огляду на підпорядкування Московському Патріархатові) та новітні релігійні рухи (з огляду на космополітизм). У зв'язку із актуалізацією історичного розколу християнства в Україні і підсилення цього конфлікту за рахунок електорального розколу в межах держави в останні десятиріччя посилюється процес клерикалізації соціально-політичної сфери.

Дослідження розвитку інституційної взаємодії держави та релігії в Україні розглянуті у підрозділі 4.2. «Державно-релігійні відносини в Україні: інституційна взаємодія». Вказано, що становлення державно-церковних відносин на рубежі ХХІ ст. обтяжено переформатуванням церковно-релігійного простору та як наслідок – зростанням напруженості в міжконфесійних стосунках як в середині традиційних для України конфесій так і між ними. На передній план стосунків між Церквами висувуються дві проблеми: ставлення до української державності та розуміння її національного характеру. Державно-церковні відносини в сучасній Україні носять двозначний характер: церква відокремлена від держави і в той же час оголошена союзницею влади у вирішенні завдань, навіть державотворчих.

Доводиться, що формування церковно-державних відносин в Україні відбулося в перше десятиріччя незалежного розвитку: до 2000 р. створена політико-правова основа державно-релігійних відносин. Відбулося конституційне закріплення прав громадян на свободу совісті, принципу відокремлення Церкви від держави, започаткована практика реституції церковного майна, створені структури для забезпечення діалогу релігійної спільноти з державою: з боку Церкви – Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій України, з боку держави – державний орган у справах релігій. Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» прийнятий у 1991 р., зі змінами є наразі чинним, його положення регулюють відносини між державою та релігійними інститутами та на рівні міжконфесійних структур.

У висновках до 4 розділу вказано, що на початку 2000-х рр. в державно-конфесійних відносинах склалася симбіотично-партнерська модель відносин між державою та релігійними інститутами, про що свідчить проект «Концепції державно-конфесійних відносин», розроблений у 2004 р. Посередником між релігійними організаціями і владою є Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій.

У Висновках зазначено, що універсалізація, що торкнулася духовних цінностей в епоху глобалізації стала каталізатором десекуляризації. Формування постсекулярного дискурсу демонструє тенденцію переходу до постсекулярного розвитку, в якому відбувається накладання та перетинання релігійного та світського просторів. «Третя секулярна культура» набуває рис деструктивної, де світська влада, затвердив автономію від релігійних інститутів і отримав монополію на політико-правове регулювання релігійних відносин, не змогла забезпечити тотального контролю над соціальною сферою, де відбувся компенсаційний процес персоналізації релігійної сфери. Втрата державою впливу на сакральну сферу, контролю ідентичності групових спільнот обумовила процеси десекуляризації. Чинниками цих процесів стали вакуум сакрального в політичній культурі, конс'юмерізація релігійної сфери, маргіналізація сакрального, формування «побутової релігійності». Розвиток нових релігійних рухів та сект, розширення конфесійної структури за рахунок релігій мігрантських груп у країнах

Європи став чинником деструкції соціальної сфери, який опинився поза державним контролем.

Завданням держави стало відновлення впливу на релігійний простір. В умовах постмодерної кризи держава вимушена створювати механізми діалогу із усіма релігійними групами, надаючи їм статус учасників громадсько-політичних процесів з метою забезпечення контролю над соціокультурним простором. Відновлення чи конструювання статусу національної, державної, офіційної, домінантної деномінації є засобом забезпечення такого контролю, що призводить до імітації впровадження плюрально-орієнтованої ідеології.

Процес клерикалізації політичної сфери в Європі є наслідком актуалізації національних ідей в умовах глобалізації, постмодернізму. «Четверта постсекулярна культура» демонструє накладання та взаємодоповнення релігійного та світського, що уподібнює її «другій теїстичній» культурі домодерного періоду, але її особливістю є штучність та конструйованість сакральної сфери державними зусиллями. Тенденція клерикалізації політичних процесів пов'язана з інституційно-функціональним запитом світської влади на привласнення ідеологічного простору, який опинився під впливом релігійних конфесій. Ознаками «постсекулярної культури» є потреба в релігійному як у «традиційному»; визначення релігії як інтегруючого чинника в умовах кризи інституту держави епохи глобалізації; повернення релігії в сферу «загального інтересу» – в політику; надання конфесійним організаціям статусу «суб'єкта» політичних відносин; відмова від релігійного лібералізму в сфері політичних відносин; відмова від «антирелігійного» на користь «фундаментального».

Держава, намагаючись мінімізувати витрати управління, прагне створити систему контролю над релігійною сферою і забезпечити раціональність комунікативної сфери. Сучасність демонструє діалектику процесів політизації релігії та клерикалізації політики. Клерикалізація є наслідком, з одного боку, процесів делегітимації політичних інститутів, які намагаються знайти опору в релігійних інститутах, з іншого боку, релігійні інститути намагаються повернути собі вплив на світську владу. Каталізатором цього є намагання конфесійних громад закріпити право на соціокультурну дію. Клерикалізм як політичний феномен передбачає моделювання суспільної свідомості громадян з метою обґрунтування втручання релігійних інституцій в політичний процес.

Релігійна ситуація в країнах Європи демонструє процес латентної клерикалізації в умовах впливу новітніх релігійних рухів та конфесійних громад нових мігрантів. Політичне регулювання державно-релігійних відносин існує в багатьох формах: від створення умов політичного визнання/невизнання релігії до запровадження релігійного плюралізму шляхом санкціонування релігійно-правових анклавів. Правове регулювання передбачає нормативно-правове закріплення ієрархії статусів, яких налічується біля 30. Існування таких ієрархій зберігається незважаючи на те, що в країнах Європи політичне регулювання державно-релігійних відносин здійснюється під наглядом біля 125 міжнародних інституцій.

В Україні початок другого десятиліття ХХІ ст. характеризується звуженням партнерської моделі державно-церковних відносин. Комунікація влади з релігійними групами набула несистемного та несиметричного характеру. Процес формування сучасної конфесійної структури суспільства в Україні знаходиться в стадії завершення. Новим явищем державно-конфесійної системи відносин стала активна конкуренція релігійних інституцій, був порушений баланс в системі цих відносин, став очевидним процес пошуку державою можливостей створення домінантної національної церкви. Порушення логіки демократичних процесів проявилось у намаганні конфесійних груп закріпити вплив на політичну владу. Загрозу національній єдності демонструє внутрішньо-православний розкол в державі, що спричинив державно-політичний та міжконфесійний діалог щодо доцільності та засобів створення Єдиної Помісної церкви. Це демонструє активізацію клерикальних процесів як процесів посилення релігійного впливу релігійних громад на суспільно-політичний розвиток України. Процес клерикалізації має амбівалентне значення: з одного боку, він постає механізмом забезпечення національної консолідації, оскільки викликаний запитом національно-політичної модернізації українського суспільства, з другого – викликає нарікання та питання з боку європейських інституцій, які наголошують на пріоритетності збереження світського характеру держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шевченко С. Клерикалізм в системі сучасних національно-державних відносин / С. Шевченко // *Evropsky politicky a pravnidiskurz. Svazek 1. 1vydani 2014. European political and law discourse. Volume 1. Issue 1. – 2014. – С. 67–76.*
2. Шевченко С. А. Клерикалізація суспільно-політичної сфери в Україні / С. А. Шевченко // *Актуальні проблеми політики. – Одеса : Фенікс. – 2015. – № 55. – С. 224–232.*
3. Шевченко С. А. Релігійне різноманіття країн Європи на початку ХХІ століття та перспективи соціально-політичної інтеграції ЄС / С. А. Шевченко // *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – Одеса, 2015. – № 9. – С. 158–162.*
4. Шевченко С. А. Релігійна політика сучасної Швейцарії та її кантонів / С. Шевченко // *Слов'янський вісник. – Рівне, 2015. – № 22. – С. 111–115.*
5. Шевченко С. А. Релігійна складова соціально-політичної інтеграції ЄС: проблеми та перспективи / С. А. Шевченко // *Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: Філософія, політологія, соціологія. – Одеса, 2015. – Вип. 1 (63). – С. 168–172.*
6. Шевченко С. А. Римо-католицька церква на початку ХХІ століття: проблеми модернізації в умовах політико-правової інтеграції ЄС /

- С. А. Шевченко// Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2015. – № 9 (229). – 214–224.
7. Шевченко С. А. Синкретична модель державно-релігійних відносин у Європі / С. А. Шевченко // Актуальні питання зовнішньої політики України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 13 грудня, 2013 року. – Одеса, 2013. – С. 82–84.
8. Шевченко С. А. Державно-релігійна ситуація в Україні в контексті євроінтеграційних процесів / С. А. Шевченко // Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри :матеріали міжн. наук.-практ. конф. Одеса, 13-14 березня 2015 р. У 2-х ч. – Ч. 1. – 2015. – Одеса: ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міжнародний Вишеградський Фонд, 2015. – С. 170–172.

АНОТАЦІЯ

Шевченко С.А. Клерикалізм в системі державно-національних відносин європейських країн: політико-правове регулювання – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського», Одеса, 2015.

В дисертації проаналізовано новітній дискурс з проблем клерикалізації політичного процесу в країнах Європи в контексті постсекулярного розвитку. Розглянуто опозиційність тенденцій конс'юмерізації релігійної сфери та постсекулярного запиту національно-державних ідеологій. Визначені тенденції розвитку «синкретичної» та «симбіотично-партнерської» моделей державно-релігійних відносин в країнах Європи на початку ХХІ ст. в контексті аналізу політико-правових механізмів, що регулюють сучасні державно-релігійні відносини в країнах Європи.

В роботі визначено, що тенденція клерикалізації політичних процесів пов'язана з інституційно-функціональним запитом світської влади на привласнення ідеологічного простору, який будучи звільнений від секулярних догматів виявився підконтрольним релігійним настановам. Продемонстровано, що клерикалізація політичної сфери в Європі є наслідком процесів актуалізації національних ідей в умовах постмодерної кризи, що проявляється в позитивній дискримінації певних релігійних деномінацій, імітаційному характері плюрально-орієнтованих світських держав.

Ключові слова: політичний процес, клерикалізм, процес клерикалізації, державно-національні відносини, державно-релігійні відносини, моделі державно-релігійних відносин, політико-правове регулювання, постсекуляризм, конфесійна структура суспільства, країни Європи.

АННОТАЦИЯ

Шевченко С.А. Клерикализм в системе государственно-национальных отношений европейских стран: политико-правовое регулирование – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2015.

В диссертации проанализирован дискурс по проблеме клерикализации политического процесса в странах Европы в контексте постсекулярного развития. Рассмотрены оппозиционность тенденций консьюмеризации религиозной сферы и постсекулярного запроса национально-государственных идеологий. Показано, что начало XXI ст. демонстрирует две конкурирующие стратегии науки: модернистскую (стремление сохранить за наукой приоритетный эпистемологический статус универсального языка дискуссий) и постмодернистскую (состоит в эпистемологическом уравнивании науки и религии, где они оказываются разными, но одинаково понятными языками описания). Также, проанализированы два направления метадискурса: когнитивно-онтологический, акцентирующий внимание на онтологически-феноменологических функциях религии, и социоцентрический (когнитивно-гносеологический), акцентирующий внимание на гносеологических, компенсаторных функциях религии, которые сближают ее с политической системой.

В работе рассмотрены современное развитие религиозного многообразия в Европе, установленного с помощью индекса Херфиндаля-Хиршмана. Продемонстрировано, что тип религиозного многообразия влияет на политику правового регулирования статуса религиозных организаций. Указано, что в практике европейских государств нередким является игнорирование понятия «религиозный плюрализм» в документах политико-правового значения; использование формальных методов урегулирования религиозных отношений, продиктованное социальным статусом и престижем, культурной близостью к определенной религии; распространенным является законодательное установление позитивной дискриминации или подчеркнутое признание «особенности» определенной конфессии; нередким является установление иерархий религиозных групп, установление многообразия статусов конфессий.

Определены тенденции развития «синкретической» и «симбиотически-партнерской» моделей государственно-религиозных отношений в странах Европы в начале XXI в. в контексте анализа политико-правовых механизмов, регулирующих государственно-религиозные отношения в странах Европы.

В работе определено, что тенденция клерикализации политических процессов связана с институционально-функциональным запросом светской

власти на присвоение идеологического пространства, которое будучи освобожденным от секулярных догматов оказалось подконтрольным религиозным установкам. Продемонстрировано, что клерикализация политической сферы в Европе является следствием процессов актуализации национальных идей в условиях постмодернистского кризиса, и она проявляется в положительной дискриминации религиозных деноминаций, имитационном характере «плюральности» государств.

В работе показано, что развитие религиозных отношений в Украине в начале XXI века происходило в контексте системного социально-политического кризиса. Снижение доверия населения к политической элите и вспышка социального противостояния, с одной стороны, активизировал процессы взаимодействия между институтами государства и церкви, а, с другой, взаимодействие власти с конфессиями приобрело несистемный характер. Государственно-религиозное взаимодействие определяется ситуативной конъюнктурой, а не логикой демократических процессов. Процесс клерикализации власти проявился в желании различных церквей получить влияние на политическую власть, а процесс политизации религии активизировался вследствие желания политиков найти рычаги для мобилизации электората. Так, церковь стала активным субъектом политического процесса в Украине. При этом проблема церковного раскола приобрела гипер-политический характер. Стратегия национальной консолидации включила идею создания Поместной Церкви, как средства объединения общества. Каждая политическая сила Украины, которая отмечает национальные приоритеты государства не обходит вопросы религии и ее роли в установлении социально-политических ценностей.

Ключевые слова: политический процесс, клерикализм, процесс клерикализации, государственно-национальные отношения, государственно-религиозные отношения, модели государственно-религиозных отношений, политико-правовое регулирование, постсекуляризм, конфессиональная структура общества, страны Европы.

SUMMARY

Shevchenko S. A. Clericalism in State-National Relations of European Countries: Political-Legal Regulation. – Manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree in Political Sciences, specialty 23.00.02 - political institutions and processes. State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, 2015.

The modern discourse on the problems of clericalization of political process in the countries of Europe in the context of post-secular development has been analyzed in the Paper. The opposition of the tendencies of consumerization of religious sphere and post-secular requirement of the state-national ideologies has been considered. The tendencies of the development of «syncretic» and «symbiotically-affiliate» models of state-religious relations in the countries of Europe in the beginning of XXI century in the context of analysis of political-legal mechanisms that regulate the modern state-religious relations.

In the thesis it has been determined that tendency of clericalization of political processes is connected with institutional and functional requirement of secular power for appropriation of ideological sphere that, being independent from the secular dogmas, occurred under the control of religious precepts. It has been demonstrated that clericalization of the political sphere in Europe is a sequence of the processes of actualization of the national ideas under the conditions post-modern crises and appears as a positive discrimination of the specific religious denominations, imitational character of plural-oriented secular states.

Keywords: political process, clericalism, the process of clericalization, state-national relations, state-religious relations, models of state-religious relations, politico-legal regulation, postsekularyzm, confessional structure of society, European countries.